UDK 821.163.42-1=811.163.42
Pregledni rad
Rukopis primljen 17. IV. 2025.
Prihvaćen za tisak 3. VI. 2025.
https://doi.org/10.31724/rihjj.52.1.8

Marijana Horvat
Institut za hrvatski jezik
Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
https://orcid.org/0000-0003-1798-1098
mhorvat@ihjj.hr
Andrea Radošević
Staroslavenski institut
Demetrova 11, HR-10000 Zagreb
https://orcid.org/0000-0001-8695-0573
aradosevic@stin.hr

KNJIŽEVNO-JEZIČNI POGLED U MARULIĆEVO *NASLIDOVAN'JE*[1]

Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen' ja tašćin segasvitnjih Marka Marulića najstariji je poznati prijevod na hrvatski jezik glasovitoga srednjovjekovnog djela *De imitatione Christi*, čije se autorstvo danas najčešće pripisuje Tomi Hämmerkenu, rođenomu u njemačkom mjestu Kempenu (otuda i Toma Kempenac, odnosno Toma Kempenski). Djelo je vrlo brzo nakon što se pojavilo postalo popularno, a to je ostalo i do naših dana, što potvrđuje i danim mu nazivom „peto evanđelje". Marko Marulić preveo ga je s latinskoga jezika na hrvatski godinu dana prije negoli je napisao svoju *Juditu*, ep po kojemu će postati *ocem hrvatske književnosti*. Riječ je o čakavskoj stilizaciji književnoga jezika na samom kraju 15. stoljeća. *Naslidovan'je* je prvi put cjelovito objavljeno tek 1989. godine, i to u dva neovisna izdanja: jedno je izdanje priredio Milan Moguš, a drugo su pripremili Zvonimir Kulundžić i Julije Derossi.

[1] Rad je nastao u sklopu dvaju projekata koje financira Europska unija – NextGenerationEU: *De imitatione Christi na trima stilizacijama hrvatskoga književnog jezika* i *Hagiografske teme starije hrvatske književnosti*. Izneseni stavovi i mišljenja pripadaju samo autorima i ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih. Djelomice se temelji na knjizi Marijane Horvat *Od naslidovan' ja Isukarstova i od pogarjen' ja tašćin segasvitnjih Marka Marulića. Predgovor, transkripcija i rječnik uz faksimil*. Institut za hrvatski jezik. Zagreb. 2024., koja je jedan od rezultata rada na projektu *De imitatione Christi na trima stilizacijama hrvatskoga književnog jezika*, njezinu članku u *Hrvatskome jeziku* te članku Barbarić i Horvat (v. popis literature).

U ovome će se radu u kratkim crtama analizirati latinski izvornik i problemi povezani s njegovim autorstvom te dati pregled hrvatskih prijevoda, s osobitim osvrtom na značenje Marulićeva prijevoda i njegovo mjesto u hrvatskoj kulturnoj povijesti te na njegovu sudbinu (*Londonski rukopis*, *Zadarski rukopis*, nestanak). Također će se analizirati sadržaj *Naslidovan'ja* unutar u kontekstu tekstova nastalih u duhu nove pobožnosti. Tekstu *Naslidovan'ja* pristupa se stoga iz različitih perspektiva (tekstološke, književnopovijesne i jezičnopovijesne), čime se daje i obuhvatna filološka analiza.

1. O djelu *De imitatione Christi* i o Marulićevu prijevodu

Marulićev prijevod djela *De imitatione Christi*, možda najvažnijega djela nove pobožnosti, prema dostupnim je informacijama najstariji prijevod toga teksta na hrvatski jezik, dovršen 20. lipnja 1500. godine.[2] Svoj je prijevod pod nazivom *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjenja tašćin segasvitnjih* dovršio godinu dana prije završetka *Judite*. S tim ga epom veže i ime don Dujma Balistrilića, kojemu posvećuje *Juditu* te na čiju zamolbu i trošak upravo nastaje *Naslidovan'je*. Poznat je iz dvaju prijepisa. *Londonski rukopis*, koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (R 4903), nije potpun, sadržava prva dva *libra* i prvih pet glava trećega *libra*.[3] *Zadarski* (*Zagrebački*) *rukopis* prijepis je cjelovitoga teksta.[4] Zagrebačka Gradska knjižnica (danas Knjižnice grada Zagreba) kupila ga je 1972. godine iz ostavštine Stjepana Ivšića. Rukopis je ubrzo nestao i još uvijek nije pronađen. Iz literature je poznato da je tadašnja Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti) za svoje potrebe izradila fotografije zadarskoga rukopisa Marulićeva *Naslidovan'ja* dok se otkupljeni primjerak još nalazio u Gradskoj knjižnici, što je djelomice ublažilo činjenicu o njegovu nestanku (v. Moguš u Marulić 1989a: 25). Danas, nažalost, nema ni Akademijinih fotografija, odnosno ni o njima se ništa ne zna (v. Horvat 2024: 11). Međutim, u prilog tomu da ipak

[2] Od književnih je povjesničara na Marulićev prijevod prvi upozorio Ivan Kukuljević Sakcinski, koji ga spominje u popratnoj studiji izdanja *Pjesme Marka Marulića* (1869.), prvoj knjizi Akademijine edicije *Stari pisci hrvatski*. Kukuljević je otkrio dva rukopisa prijevoda, stariji i mlađi. Navodi da se prijevod u dvama rukopisima, iz 16. i 17. stoljeća, nalazi kod akademika Ivana Berčića u Zadru, zatim citira završetak starijega te izvornom grafijom bilježi njegove dvije početne rečenice. Oba su rukopisa nakon Kukuljevićeva otkrića izgubljena. Usp. Horvat 2024: 10.

[3] Nazvan je po tome što ga je 1970. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu otkupila na dražbi u Londonu. Objavio ga je Hrvoje Morović u *Čakavskoj riči* (transkripcija, izvorni tekst, bilješke 2/1971: 79–115; transkripcija, izvorni tekst, bilješke, pogovor 1/1972: 155–198).

[4] Stoga što je sedamdesetih godina 20. stoljeća pronađen u Zagrebu, poznat je i kao *Zagrebački rukopis*.

nije sve izgubljeno ide činjenica da je krajem devedesetih godina 20. stoljeća akademik Milan Moguš za potrebe izrade doktorskoga rada Marijane Horvat *Jezik Marulićeva djela Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja taśćin segasvitnjih*, pod čijim je mentorstvom disertacija rađena, omogućio skeniranje spomenutih fotografija i njihovo spremanje na CD. Privatne su digitalne snimke Marijane Horvat stoga jedini sačuvani izvornik kojim trenutačno raspolažemo, pa ih je, kako bi bile dostupne što širemu krugu korisnika i kako zadarski rukopis Marulićeva *Naslidovan'ja* ne bi jednoga dana bio doista potpuno izgubljen, darovala Književnomu krugu Split (Marulianum), Knjižnicama grada Zagreba, Knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (Horvat 2024: 11). Ukupno postoji 251 digitalna snimka.[5] Brojevi digitalnih snimaka odgovaraju brojevima s poleđine fotografija koje su skenirane. Zadarski rukopis Marulićeva teksta prvi je put cjelovito objavljen 1989. godine u dvama neovisnim izdanjima. Jedno je izdanje priredio Milan Moguš, a drugo su pripremili Zvonimir Kulundžić i Julije Derossi.[6]

Pitanje samoga autorstva djela vrlo je zamršeno, no ono se danas većinom pripisuje Tomi Hämmerkenu (1380. − 1471.), rođenomu u njemačkome mjestu Kempenu (smješten između Kölna i Düsseldorfa), odnosno Tomi Kempencu, pripadniku druge generacije pokreta nove pobožnosti (van Dijk 2010: 364). Bio je član zajednice Braće zajedničkoga života u nizozemskome gradu Deventeru, a od 1399. predstojnik augustinskoga samostana sv. Agneze u Sint Agnietenbergu, blizu Zwollea. Marulićev je prijevod najvjerojatnije nastao prema jednom od mletačkih izdanja u kojemu je autorstvo bilo pripisano francuskomu teologu i mistiku Ivanu Gersonu (1363. – 1429.), čija su djela bila rado čitana među pripadnicima nove pobožnosti.[7] Postoji i mišljenje kako je riječ o Ivanu Gersenu (Gersenio, Gessen), benediktincu iz Vercellija (1200. – 1240.), ali i pretpostavke

[5] Posljednja snimka nosi broj 250, ali je ukupan broj 251 zbog snimke s brojem 2a. Dostupne su na adresi marulić.hr (https://marulic.hr/naslidovanje/).

[6] Cjeloviti prijevod objavljen je i u godini u kojoj je obilježena 500. obljetnica Marulićeve smrti (2024.), što je priredila Marijana Horvat uspoređujući svoje čitanje s čitanjima iz 1989.

[7] Navedimo kako se jedna od mletačkih inkunabula, objavljena 1486. godine, čuva u NSK-u pod signaturom RI-160-4. Ona započinje tekstom *Incipit liber primus Johannis Gerson cancellarij parisiensis. De imitatione Christi et de contemptu omnium vanitatum mundi*, što odgovara naslovu Marulićeva *Naslidovan'ja*. Osim toga, prva rečenica Marulićeva prijevoda (*Ki nasliduje mene, ne hodi u tamnosti da imati će svitlost života, di Gospodin*) citirana u prethodnom odlomku ima potpuni predložak u pregledanome izdanju: *Qui sequitur me, non ambulat in tenebris: sed habebit lumen vitae, dicit Dominus*. Raspored poglavlja također se u potpunosti podudara. Horvat i Perić Gavrančić 2010: 225.

da je riječ o kolektivnome djelu nastalome u sklopu nizozemskoga pokreta *devotio moderna* na prijelazu iz 14. u 15. st. (Tomasović 1975: 5). Francuskom teologu Ivanu Gersenu (Gersonu), središnjoj ličnosti obnove vjerskoga života i rektoru Pariškoga sveučilišta (od 1395.), djelo se najčešće pripisivalo u francuskim, talijanskim i španjolskim rukopisima (von Habsburg 2002: 258). Uostalom, sâm Marulić također navodi da prevodi knjige Ivana Gersena, kancilira pariškoga: *Počinju Knjige Ivana Gersena kancilira pariškoga Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih*. Spomenimo kako je među pripadnicima nove pobožnosti Ivan Gerson imao status crkvenoga naučitelja, što mu je vjerojatno priskrbilo pripisivanje autorstva *Imitacije* (von Habsburg 2002: 99). Kao autor *Imitacije* bio je poznat i među ranim pripadnicima isusovačkoga reda (von Habsburg 2002: 233). Poslije će isusovci djelo uglavnom pripisivati Tomi Kempencu, dok će benediktinci kao autora uglavnom navoditi Ivana Gersona.

Djelo je vrlo brzo nakon što se pojavilo postalo popularno, a to je ostalo i do naših dana, što potvrđuje i dani mu naziv „peto evanđelje". Zasad je poznato 700 (možda čak i 800) sačuvanih rukopisnih prijevoda ovoga klasika zapadnoga kršćanstva te više od 4000 izdanja na latinskome i brojnim drugim jezicima. *Imitacija* je djelo svevremenske tematike namijenjeno „svim umornim dušama koje se odriču svijeta".[8] Nastalo je ponajprije kao odgovor na duhovnu tromost i mlakost (Marulićevo *mlohavstvo*) u kojemu se umorni čovjek opterećen brigama, sumnjama i poteškoćama postupno vodi do stupnja samoosvješćivanja tromosti vlastite duše, a što je osnovni preduvjet za rast u krepostima.

O popularnosti ovoga djela, koja traje već više od pola tisućljeća, svjedoče brojna izdanja i rukopisi. Gotovo odmah po nastanku ono se prevodi na njemački i srednjonizozemski (Hoogvliet 2015: 38) te na engleski i talijanski jezik. Naime, jedan od postulata pokreta *devotio moderna* bilo je upravo prevođenje tekstova namijenjenih moralnoj pouci na narodne jezike s ciljem da duhovnom izgradnjom budu zahvaćeni širi, slabije obrazovani slojevi društva. Pripadnici navedenoga pokreta bili su vrlo aktivni u prepisivanju knjiga te u propovijedanju na narodnim jezicima, unutar vlastitih zajednica, ali i pred širom pastvom (Hoogvliet 2015: 38). Osim toga, djelo se nije vezalo samo uz pobožnost u sklopu koje je nastalo nego je vrlo brzo našlo svoje važno mjesto u isusovačkoj duhovnosti te protestantizmu, mada se istraživači danas razilaze oko razmjera

[8] Tomasović 1999: 251. Prema Huizinga 1991.

njegova utjecaja na protestantski pokret (von Habsburg 2002: 1–15). Nova pobožnost predstavljala je odmak od teoretiziranja, teško razumljivih učenja te u konačnici povratak prakticiranju, vježbanju vjere koja postaje osnovno sredstvo duhovne obnove pojedinca, odnosno Crkve (Parlov 2003: 100–101).[9]

Iako Marulić prvi u nas prevodi najvažnije djelo pokreta *devotio moderna*, nije njezin prvi hrvatski predstavnik. Naime, o krepostima, samodisciplini i askezi na latinskom jeziku prvi piše Petar Pavao Vergerije Stariji (1370. – 1444.) u svojim djelima *Govor za obnovu i jedinstvo u Crkvi* i u raspravi O *plemenitom vladanju i slobodnim studijama u mladosti*, a njegov učenik Ivan Vitez od Sredne (c. 1405. – 1472.) govori o osobnom integritetu kao osnovnom preduvjetu u postizanju duhovne ravnoteže (Šanjek 1989: 64–65). Marulić je bio širitelj temeljnih ideja asketsko-praktične linije nove pobožnosti, najvjerojatnije one *talijanskoga tipa* (Parlov 2003: 110),[10] te vrlo dobar poznavatelj Bernarda iz Clairvauxa i Bonaventure, dvojice svetaca čija su djela bila osobito cijenjena unutar pokreta *devotio moderna*.

Djelo pripada prijevodnomu opusu Marka Marulića, uz prijevode sv. Ambrozija, Bernarda iz Clairvauxa, Bonaventure, Tome Akvinskoga, Dantea, Petrarce (Parlov 2003: 68–69). Pojavljuje se svega 12 godina nakon prvoga talijanskog izdanja iz 1488.[11] Imalo je snažan utjecaj na znatan broj njegovih autorskih djela (*De humilitate et gloria Christi*, *Quinquaginta Parabolae*, *Dialogus de laudibus Herculis*, *De ultimo Christi iudicio*), među ostalim i na ona kojima je stekao svjetsku slavu (*Upućivanja u čestiti život primjerima svetaca* i *Evanđelistar*) šireći temeljne ideje nove pobožnosti daleko izvan hrvatskih krajeva.[12]

Naslidovan'je će Tomasović (1999: 253) nazvati našom proznom *plavcom novom* ističući upravo njihovu umjetničku književnu vrijednost koja znatno nadilazi puki historiografski podatak o postojanju hrvatskoga prijevoda na samome

[9] Pokret se nije u istom obliku razvijao u svim zemljama. Iz Nizozemske, zemlje njezina začetnika Gerarda Grootea prvo se širi u Njemačku, Belgiju i Francusku, a potom u Italiju i Španjolsku. U hrvatske krajeve ta je duhovnost došla iz dvaju smjerova: iz Italije se proširila na jug, dok je u sjeverne krajeve stigla iz njemačkih zemalja. Također postoje mišljenja da je u Italiji djelovala kao samostalan pokret (Parlov 2003: 105).

[10] Ta vrsta nove pobožnosti nije toliko bila okrenuta molitvama i meditacijama, nego pokorničkoj praksi u svakodnevnom životu.

[11] Samo do 1496. pojavit će se još četiri talijanska izdanja (Tomasović 1975: 9).

[12] O utjecaju Naslidovan'ja na navedena dva Marulićeva djela još je početkom 20. stoljeća pisao Milivoj Šrepel (1901). Vidi Parlov 2003: 109. Utjecajem nove duhovnosti na Marulićev opus, pogotovo na njegov Evanđelistar, bavio se Mladen Parlov.

pragu 16. stoljeća. Ono dakako nije prvo prozno djelo na hrvatskome jeziku, no po kvaliteti prijevoda, očuvanju stilskih vrednota latinskoga predloška nadmašuje ranije hrvatske prozne tekstove. Također, odavno je nazvano jednim od važnih uzora, i nezaobilaznih polazišta u istraživanju odraza nove duhovnosti u Marulićevim latinskim i hrvatskim djelima. Osim što je *Naslidovan'je* bilo predmetom brojnih književno-povijesnih, jezičnih i teoloških istraživanja, doživjelo je i nekoliko izdanja.[13]

De imitatione Christi pripada moralno-poučnoj prozi te se sastoji od četiriju knjiga u kojima se potiče na obraćenje nizanjem savjeta i uputa u krepostan život. Središnje kreposti (poniznosti, strpljivosti, poslušnosti; potom askeza i tišina) podudarne su s onima koje je njegovala monaška duhovnost (pustinjski oci), a koja je tada bila prepoznata kao povijesno najbliži, gotovo savršeni primjer oponašanja Krista. Djelo se obraća pojedincu (duši, sinu) te je namijenjeno tihom, privatnom čitanju kojemu je cilj duhovno razvijanje, a ne stjecanje znanja kršćanskoga nauka. Ono tako prati duhovni put pojedinca od prepoznavanja zatrovanosti vlastite duše različitim znakovima taštine, osvješćivanja svakodnevnih prepreka koje ga udaljuju od kreposti pa sve do konačnoga sjedinjenja s Kristom: *Sinu, koliko moći budeš od sebe odlisti, toliko ćeš moći u mni ulisti. Kakono ništar izvanka ne želiti čini mir iznutarnji, tako sebe iznutra ostaviti Bogu pridružuje. Hoću da se naučiš svaršeno ostavljen'je samoga sebe u volji mojoj, brez protivin'ja i potužen'ja. Nasliduj mene! Ja sam put, istina i život. Brez puta se ne gre, prez istine se ne zna, prez života se ne žive. Ja sam put kim hoditi imaš, istina koj virovati imaš, život ki ufati imaš.*[14] U prvoj knjizi uglavnom dominiraju savjeti i upute kojima se nastoji ponajprije afektivno utjecati na pojedinca kako bi se postavili čvrsti temelji za duhovnu izgradnju, odnosno u kojoj se kao početak spoznavanja samoga sebe (*samoga sebe poznan'je i pogardjen'je*) pronalazi u bijegu od duhovne lijenosti i taščine (*Poniženo samoga sebe saznan'je veće stanovit put jest pojti g Bogu nere duboka naučen'ja iziskan'je (...) Zaisto, kad dojde Dan sudnji, nećemo biti upitani ča smo čtili, da ča smo učinili, ni koliko smo dobro i lipo govorili, da koliko smo redovno živili*). Sadržaj te knjige gotovo bi se u potpunosti mogao

[13] Djelo je bilo predmetom književno-povijesnih, jezičnih i teoloških studija: Milivoja Šrepela, Hrvoja Morovića, Milana Moguša, Mirka Tomasovića, Julija Derossija, Zvonimira Kulundžića, Dragice Malić, Marijane Horvat, Sanje Perić Gavrančić, Mladena Parlova, Petra Bašića i dr.

[14] Kako sami sebe imamo zatajati. [Glava] LXI. Horvat 2024: 163.

svesti na isticanje prednosti moralnoga i kreposnoga života, često po načelu *ne – nego.* Druga je knjiga posvećena oblikovanju produhovljenoga unutarnjeg života utemeljena na prihvaćanju trpljenja i patnje slijedeći primjer Isusova križa: *Ima sada Isus mnozih ljubovnikov kraljestva svoga nebeskoga, da malo ima nositelji križa svoga … Mnozi nasliduju Isusa do razlomljen'ja kruha, da malo jih do pitja čaše mučen'ja njegova*. U trećoj se knjizi dijalogom sina (*duše*) i Isusa (*ljubovnika*) podučava odbacivanju tragova *tašćine* i dobrovoljnom prihvaćanju poniznosti. Ono teče vrlo postupno, a time što zauzima velik dio *Imitacije*, i na strukturnome se (a ne samo tematskome) planu provode osnovne misli djela, strpljivost i poslušnost na kojima se temelji napredovanje u krepostima: *Sinu, nisi još jaki i razuman ljubovnik. Zač, Gospodine? Jer cića malo protivšćine ustavljaš se od dobra početka i vele pohlepno išćeš utišen'je. Jaki ljubovnik tarpi i napastih … Popočkaj malo, duše moja, i počekaj obitan'je Božje ter ćeš imati obil'je svakoga dobra na nebesih*. U toj se knjizi razvija osviještenost primatelja, samosvijest o vlastitoj *mlohavšćini* i nesavršenosti u kreposti, koji Bogu upućuje molitve da ga poduči svetim naucima: *Spovidam protiv meni nepravdu moju. Spovidam tebi, Gospodine, mlohavstvo moje. Velekrat bo mala stvar podvrati mene i ozlovolji. Odlučim da ću stati kripko, da kad mi mala napast dojde, velika mi bude briga*. Posljednja, četvrta knjiga, u kojoj se događa konačno sjedinjenje s Bogom u euharistiji, ponajprije je upućena svećenstvu.

Marulić vrlo dosljedno prati latinski tekst, odnosno prevladava *ad verbum* prevođenje. Smatra se da je takav odnos odraz njegova strahopoštovanja prema djelu koje je pratio naziv *petoga evanđelja* (Tomasović 1975; 1999: 252). Unatoč povremenim nespretnim primjerima doslovnoga prevođenja, u svojem je *Naslidovan'ju* očuvao ne samo jasnoću, gnomičnost, konciznost i slikovitost nego i brojne stilske vrednote latinskoga predloška. Pri tome se također držao postulata da svojoj publici istodobno bude razumljiv.

> *Takova pisma čti ka ti daju veće skrušen'ja ner ušiju naslaje(n)'ja*[15] prema lat. *tales potius perlege materias, quæ compunctionem magis præstent quam occupationem*.[16]

[15] *Od ljubavi samostan'ja i mučan'ja*. Glava XX. Horvat 2024: 56.

[16] Lat. *Incipit liber primus Johannis Gerson cancellarii Parisiensis. De imitatione Christi*. 1488. Augustae [Augsburg]. https://digital.library.villanova.edu/Record/vudl:233438; v. popis izvora i literature.

> *Jerbo človik odlučuje, a Bog razrejuje*[17] prema lat. *Nam homo proponit, sed Deus disponit.*
>
> *Nitkor slobodno starišuje ner ki dobrovoljno mlajšuje*[18] prema lat. *Nemo secure praeest, nisi qui libenter subest.*

Osim toga, na više je mjesta pokazao kako je u navedenim značajkama otišao korak dalje obilježavanjem stilski neutralnih dijelova latinskoga teksta. Ponajviše se to odnosi na pojačanje afektivnosti djela čime je nastojao utjecati na čuvstva recipijenata potičući ih na osvješćivanje te uspoređivanje vlastitih života s onim svetačkim (u kojima se ostvario *imitatio Christi*).

> *O, moj primili nevistče, Isukarste, pričisti ljubovniče, svakoga stvoren'ja vladavče, tko mi će dati pera prave slobošćine da poletim i počinem u tebi? O, kada mi će biti dano da oćutim i vidim koliko si sladak, Gospodine Bože moj? Kada ću napuni skupiti se u tebi da pri ljubavi tvojoj ne bude(m) ćutiti sam sebe, da tebe samoga nada svako ćućenje načinom ki svak ne zna?*[19]
>
> *Pogledaj svetih otac žive nauke u kih prosviti pravo svaršen'je i redovničtvo i poznati ćeš koliko malo jest i kako ništar čano mi činimo. Ojme, ča će biti život naš ako ga priložimo životu njih.*[20]

Osim vjernoga prevođenja uzvika Marulić je nastojao očuvati srokovne vrijednosti latinskoga predloška.

> Gdi *si* kada sam pri sebi *nisi*? I kada si svaka provratio, ča ti je prudno kad nisi provratio sam sebe? Ako ćeš imiti mir i jedinstvo pravo, od potribe je da svaka *ostaviš*, a samoga sebe prid očima *postaviš*[21] prema lat. Ubi *es***,** quando tibi ipsi præsens non *es?* Et quando omnia percurristi, quid te neglecto profecisti? Si debes habere pacem et unionem veram, oportet, quod totum adhuc *postponas* et te solum præ oculis *habeas.*

[17] *Od rabote dobra redovnika*. Glava XIX. Horvat 2024: 55.
[18] *Od ljubavi samostan'ja i mučan'ja*. Glava XX. Horvat 2024: 57.
[19] *Kako liše svakoga dobra i dara imamo počivati u Bogu*. Glava XXIII. Horvat 2024: 107.
[20] *Od naukov svetih otac*. Glava XVIII. Horvat 2024: 53.
[21] *Od razgledan'ja samoga sebe*. Gl[ava] V. Horvat 2024: 73.

> Jere ča su riči nego riči? Po ajeru *litaju***,** da kami ne *razbijaju*[22] prema lat. Quid enim sunt verba, nisi verba? per aerem *volant*, sed lapidem non *lædunt*.
>
> Prez ljubavi *iznutarnje* ništar ne prudi dilo *izvanje*[23] prema lat. Sine charitate opus externum non prodest quemquam.

Navedene se značajke odnose ponajprije na prevoditeljske kvalitete *Naslidovan'ja*, no to je samo jedan djelić slike njihova utjecaja na Marulićev opus. Veći se dio ipak odnosi na preuzimanje temeljnih značajka *Imitacije* i općenito nove pobožnosti u oblikovanju svojih autorskih djela: kristocentričnosti, rasta u krepostima (*profectus virtutum*), nasljeđivanja jasnoće i jednostavnosti izlaganja, odmicanja od skolastičke spekulativnosti, kompleksnih rasprava i suvišna teoretiziranja, te promicanja praktičnoga kršćanskoga morala.

> Ovoj jesu riči Isukarstove po kih jesmo naučeni kako imamo *naslidovati život njegov i ćudi* (…) Ča ti prudi visoke stvari od Svetoga Trojstva *počitati ako ne imaš ponižen'ja* cića koga moreš biti drag Trojstvu. Zaisto, visoke beside ne čine človika sveta i pravdena, da *kripostan život čini ga Bogu zgodna. Veće želim ćutiti skrušen'je nego znati njegovo iztumačen'je*. Ako bi umio svu Bibliju izvanka i svaka mudrih rečen'ja, ča bi ti sve toj prudilo *brez ljubavi Božje i milosti*. Tašćina od tašćin i sve tašćina, razmi Boga ljubiti i njemu samomu služiti. Ovoj jest svaršena mudrost: *po pogarjen'ju svita potežati se na kraljestvo nebesko.*[24]

Nekim je leksičkim odabirima, koji ne prate latinski tekst, što ovdje iznosimo manje kao pretpostavku, a više kao povod za razmišljanje, možda iznio sud o zatečenome stanju hrvatske proze, odnosno duhovnoga štiva koje je bilo dostupno hrvatskim čitateljima. Tako Marulić lat. izraz *auctoritas scribentis* u 5. glavi *Od čista Svetoga pisma* prevodi kao *priprošćinu pisca* koja ne bi trebala biti razlogom zaobilaženja onih poučnih tekstova obilježenih takvom karakteristikom. *Ne čin da te marzi priprošćina pisca ali bude malo ali vele*

[22] *Od uzdan'ja u Boga kada te striljaju oštre riči*. Glava LI. Horvat 2024: 130.
[23] *Od dili po ljubavi stvorenimi*. Gl[ava] XV. Horvat 2024: 51.
[24] *Libar parvi*. Horvat 2024: 39.

knjižan, da na štin'je pritegni tebe ljubav prave istine[25] prema *Non te defendat auctoritas scribentis, utrum parvae vel magnae litteraturae fuerit, sed amor purae veritatis te trahat ad legendum.*

Iako se *priprošćina*, jedno od obilježja postulata nove pobožnosti, može protumačiti kao *jednostavnost* (*jasnoća*), odnosno kao jednostavan stil izlaganja bez oslanjanja na zvučna imena tadašnjih autoriteta, u toj bi se riječi jednim manjim dijelom mogao nazirati Marulićev stav o zatečenim hrvatskim proznim tekstovima.[26] Kao primjer navodimo kolofon senjskoga *Korizmenjaka*, hrvatskoga prijevoda talijanske zbirke propovijedi *Quaresimale volgare* franjevca Roberta Caracciola, koji nastaje na prijelazu iz 15. u 16. st., a u kojem se dvojica njegovih prevoditelja ispričavaju zbog mogućih pogrešaka navodeći kako su *naukom latinskim priprosti*: *ako najdete omršnju prez česa ni, vi napravite a nam ne zamirite zač smo rodom Hrvate, a naukom latinskim priprosti* (Nazor 2019). Topos izbjegavanja *tašćine*, govorimo li o skrivanju doprinosa u nastanku knjige, nalazimo u još jednom senjskom izdanju, onome *Naručnika plebanuševa* (1507.) u čijem kolofonu stoji: *ove knjige ke se zovu Naručnik plebanušev biše štampane v Senji po narejen'ju počtovanoga gospodina Silvestra Bedričića arhižakna i vikara senjskoga. na tolik trud od mnogo redovnikov prošen i po mnogo gospode potaknen'ju. doprotumačene po veće našega jazika redovnikih i zaistinu nikih meštar i dokturov kih imena ne izriču se za ukloniti se tašće slave.*

2. Osnovna jezična obilježja

U ovome će se poglavlju prikazati osnovna fonološka, morfološka, sintaktička, tvorbena te leksička i semantička obilježja Marulićeva *Naslidovan'ja*.

Odraz *jata* očekivano je ikavski (npr. *svitlost*$_{182}$, *vrime*$_{194}$), s tek pokojim ekavizmom uobičajenim za srednjodalmatinsku čakavštinu 15. i 16. stoljeća.

[25] *Od čista Svetoga pisma*. Glava V. Horvat 2024: 43.

[26] Hrvatska prijevodna proza u 15. i 16. st. dosegnula je određen stupanj razvoja (Hamm 1972; Hercigonja 1975; Tomasović 1975). U latiničnim rukopisima naći ćemo *Acta Pilati*, *Cvitje*, *Dijalozi* Grgura Velikoga, a u glagoljičnim primjerice *Blagdanar popa Andrije* (prijevod *Sermones de sanctis* Peregrina iz Opolna, *Korizmenjak* iz 1508. (prijevod *Quaresimale voglare* Roberta Caracciola nastaje 1496. – 1502.), *Cvijet kreposti* (*Fiore di virtù*) i dr.

Postojanje ekavskoga odraza u Marulića iznimna je pojava.[27] Riječ je o stalnim ekavizmima u južnočakavskim govorima, a neki su od njih književne riječi, odnosno često su dio vjerskoga leksika i književnojezične tradicije[28] te su kao takvi prisutni i u drugim spomenicima, npr. u *Bernardinovu lekcionaru* ili u *Šibenskoj molitvi*. Primjeri s odrazom *e* ograničeni su na samo nekoliko korijena (*bolězn-*, *cěl(ov)-*, *krěp-*, *korěn-*, *pě-*, *sěd-*, *těl(es)-*, *věr-* i *vět-*), s tim da se neki od tih korijena potvrđuju i u ikavskoj inačici, tj. samo su ekavski *cěl(ov)-* i *korěn*.

Odrazi poluglasa i nazala odgovaraju odrazima tih glasova u onodobnom čakavskom narječju. Dvojnosti tipa *jazik*$_{130,\ 143,\ 152,\ 173}$ / *jezik*$_{155}$, *žaja*$_{41,\ 210}$ / *žeja*$_{22}$ kod odraza nazala *ę* tumačimo utjecajem književne tradicije, a ne utjecajem štokavskoga zaleđa, kako to tumače neki istraživači, odnosno pojavu likova s *e* < *ę* moguće je tumačiti utjecajem dubrovačke (petrarkističke) književnosti. Ne možemo je pouzdano tumačiti prepisivačevom ulogom (dvojnost *a* < *ę* i *e* < *ę* iza palatala *j*, *č*, *ž* pokazuju i druga Marulićeva djela na hrvatskom jeziku).[29]

Slogotvorni je *r* devokaliziran (graf. npr. *Isucharſtoua*$_2$, *Parui*$_2$ = *Isukarstova*, *parvi*). Da se *ar* u punoj ili reduciranoj vokalizaciji na čakavskom području izgovaralo već u Marulićevo doba, dokazuje Hamm u svojim istraživanjima (v. Hamm 1962: 163–165). Hamm smatra da se slogotvorni *r* prije 16. stoljeća izgovarao kao *ar*, *er* ili *r* s pazvukom (sa slabim *šva* koje je moglo jačati pa prijeći u puni vokal, a moglo je i slabjeti te se dalje reducirati, kao što je to u češkom jeziku ili u našem štokavskom narječju). Hammovu se mišljenju priklanja i Damjanović (1984: 66–67) ističući da u hrvatskim latiničkim tekstovima uz slogotvorni *r* uvijek dolaze *a* ili *e* jer su oni u hrvatskim govorima zamjenjivali onaj neutralni glas u kojem su se stopili ъ i ь, a taj je mogao biti pretpostavljeni Hammov pazvuk. Pojavu sekvencije *ar* Milan Moguš (1977: 34) tumači rezultatom diftongacije i svrstava je u red temeljnih čakavskih svojstava.

Ostale samoglasničke pojave (redukcije, kontrakcije, navesci, prijevoji, alternacije) u okvirima su takvih pojava unutar čakavskoga narječja.

[27] O tome više Hraste 1950: 251–252 i Mladenović 1957: 91–94, 1960: 133.

[28] Vaillant (1928: 243) smatra da su ekavizmi poput *vera, peti, telesa* crkvenoga podrijetla te da se njihova uporaba na čakavskom ikavskom području može tumačiti utjecajem crkvenoslavenskoga jezika i hrvatskih glagoljičnih tekstova, a njegovo mišljenje preuzima i Mladenović (1957: 94).

[29] O tome više Horvat 2024: 16.

Suglasnički sustav tipičan je čakavski sustav. Sadržava sve suglasnike općehrvatskoga suglasničkog sustava osim zvučnih *dž*, *đ* te ima odraz *j* < **d*': *naslajen*$_{102}$, *pohajati*$_{81}$. U riječi *saržba*$_{58, 84}$ potvrđuje se tjesnačnik (frikativ) *ž* kao čakavska zamjena zvučnoga slivenika (afrikate) *dž*.

U tekstu *Naslidovan'ja* naziru se početci razvoja kasnijih, za čakavsko narječje važnih promjena, kao što su gubljenje krajnjega *-l*, odnosno njegov prijelaz u dugo *-ā* u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda jednine (npr. *moga*$_{43, 48, 98}$) ili prijelaz završnoga nastavačnog *-m* u *-n* (npr. *mučin se*$_{210}$, *za zimon*$_{63}$, *s umiljenstvon*$_{92}$).[30]

Na morfološkoj se razini u kategoriji imenica potvrđuju očekivani stari nastavci, npr.: L jd. *na sviti*$_{2}$; G mn. *ostavljen od znanac i prijatelj svojih*$_{51}$, *darov*$_{119}$, *grišnikov*$_{40}$, *najmudriji od kralji izraelskih*$_{196}$, *besid*$_{130}$; D mn. *redovnikom*$_{23}$, *učenikom*$_{134}$, *potribam*$_{33}$; L mn. *u darih*$_{179}$, *u putih*$_{212}$, *u mistih*$_{200}$, *u besidah*$_{6}$; I mn. *meu prijatelji i grajani*$_{18}$, *s mužmi*$_{212}$, *svimi dili*$_{216}$, *potribami*$_{34}$.

Imenice koje u množini gube *-in* potvrđuju se u nominativu množine i s nastavkom *-e*, po suglasničkoj sklonidbi, npr. *grajane*$_{161}$, *Židove*$_{139}$. U primjerima *mužove*$_{24}$, *sinove*$_{78}$, *popove*$_{200}$ u nominativu množine prisutan je stari nastavak *-ove* prema *u*-sklonidbi, što možemo smatrati posudbom iz morfološkoga sustava crkvenoslavenskoga jezika.

Novija je crta ustaljivanje nastavka *-u* u lokativu jednine imenica muškoga i srednjega roda, npr. *po svitu*$_{200}$, *u svakom mistu*$_{107}$; te nastavka *-e* (< *ę*, prema palatalnim osnovama) u akuzativu množine imenica muškoga i ženskoga roda, npr. *biče*$_{69}$, *boge*$_{231}$, *molitve*$_{23}$.

Nominativ i akuzativ jednine muškoga roda pokazne zamjenice glase: *ov*$_{71, 73, 187}$, *ovi*$_{49, 55, 73 \text{ i dr.}}$, *on*$_{81, 87, 187 \text{ i dr.}}$, *oni*$_{124, 187 \text{ i dr.}}$, *saj*$_{192, 224 \text{ i dr.}}$, *ta*$_{33, 175, 192}$, *taj*$_{4, 238 \text{ i dr.}}$ i *ti*$_{4 \text{ i dr.}}$. Za oblike *ovi*, *oni*, *ti* moguće je pretpostaviti utjecaj dubrovačkoga govora i poezije, dok su ostali stari oblici pokaznih zamjenica čakavskoga narječja. Veliku frekventnost ima upitno-odnosna zamjenica *ča*. Razvoj oblika *ča* < *čь* posljedica je čakavske jake vokalnosti.[31] Za uporabu upitno-odnosne zamjenice *tko* < *kъto* pretpostavlja se dubrovački utjecaj jer čakavski sustav ima *ki*.

[30] Više Horvat 2024: 17–18.

[31] O tom v. Moguš 1973: 29 i Lukežić 1996: 108.

Zamjetna je česta uporaba neodređenih pridjeva. Primjeri za m. i s. r.: *od človika bogoljubna*$_{136}$, *bogoljubnu redovniku*$_{31}$, *od rabote dobra redovnika*$_{24}$, *podložiti duhu dobru*$_{41}$, *po dobru glasu*$_{10}$, *u dobru miru*$_{18}$, *od mala broja križa Isusova*$_{69}$, *od slišan'ja huda*$_{71}$, *u tom kratku govoren'ju*$_{138}$, *u lipu govoren'ju*$_{7}$, *človika sveta i pravdena*$_{2}$, *milost Duha Sveta*$_{150}$, *u Duhu Svetu*$_{49}$. Zamjetna je općečakavska pojava sklanjanja stalne sintagme *Duh Sveti* po imeničkoj sklonidbi.

Neodređeni se oblici pridjeva potvrđuju i u ženskome rodu, npr. D jd. *dobri volji tvojoj*$_{8}$, *dobri volji njegovoj*$_{222}$; L jd. *u mali arvanji*$_{181}$, *u tolici milosti*$_{187}$, *u utrobi materini*$_{238}$, *u velici svitlini*$_{152}$. U primjeru *dobri volji njegovoj* posvojna je zamjenica upotrijebljena s nastavkom *-oj*,[32] a pridjev *dobar* u neodređenom obliku, što se može tumačiti sintaktičkim razlozima, odnosno slaganjem dvaju atributa uz istu imenicu.[33]

Komparativ pridjeva ostvaruje se gramatičkim nastavcima *-iji*, *-ji*, *-ši*, npr. *bogatiji*$_{71}$, *umiljeniji i bojući*$_{68}$, *bolji*$_{120,\ 171\ \text{i dr.}}$, *boljši*$_{28}$, *čistiji*$_{13}$, *duglje*$_{205}$, *hrabriji*$_{45}$, *huji*$_{9,\ 59}$, *laglji*$_{47,\ 48}$, *manjši*$_{27,\ 119,\ 190}$, *mlajši*$_{167}$, *mogućija… i mudrija*$_{182}$, *veći*$_{48,\ 184\ \text{i dr.}}$, *vekši*$_{55,\ 221\ \text{i dr.}}$. Komparativ *duglji* tvoren je analogno prema *liplji* (< *lipji* < *lip* + *ji*; u tekstu samo superlativ *najliplji*$_{116,\ 228}$). Tako je i s komparativom *laglji*, nakon otpadanja završetka *-ak* (od *lagak*).

Izdvajamo i stupnjevanje pridjeva postanjem od participa prezenta: *bojući*$_{68}$, *mogući*$_{17,\ 71,\ 182}$, *najmogući*$_{116}$. Kako su u starijemu jezičnom stanju participi na *-uć(i)* funkcionirali kao pravi pridjevi, pisci su posezali i za njihovim višim stupnjevima.[34]

U području prezentskih oblika Marulićev se jezik uklapa u razvojni tijek južnočakavskih govora s kraja 15. stoljeća. Stari prezentski nastavci uglavnom su zamijenjeni novima: u 1. licu jednine prevladava morfem *-m*, osobito u glagola koji završavaju na *-am*, npr. *hajam*$_{187}$, *slišam*$_{184}$, *znam*$_{108}$; od prezenta na *-am* iznimka je *znaju*$_{188}$. Dočetak *-t* u 3. licu jednine (*ne uložit se*$_{26}$) i množine (*radujut se sva iznutarnja moja*$_{85}$) pod crkvenoslavenskim je utjecajem.

[32] Zamjenica *njegov* u ž. r. jd. potvrđena je i u imeničkoj sklonidbi: *duši njegovi*$_{3}$, *njegovi milosti*$_{60}$.

[33] Uporaba neodređenoga i određenoga oblika u istoj sintagmi poznata je starim čakavskim piscima (i dubrovačkim pjesnicima). O tome v. Zima 1887: 10–11. Potvrđuje se i u *Naslidovanj'u*, npr. *postaviti u človiku mlobnu i umarlomu*$_{50}$ i dr.

[34] O participima više Horvat i Štebih Golub 2016.

Zapovijed za 3. lice jednine izriče se oblikom jednakim 2. licu jednine, npr. *Tvoja volja budi moja, i moja volja vazda nasliduj tvoju i s tvojom budi u svem skladna*$_{106}$. Danas je takav oblik zadržan kao frazna struktura u *Očenašu* (*sveti se ime tvoje*, *dođi kraljevstvo tvoje*) ili u pozdravnim formulama (*Pomoz Bog!*). Potvrđuje se i primjer s *neka + prezent*, npr. *a ini neka čini ča hoće*$_{124}$.

Analogno načinu izricanja imperativa 3. lica jednine oblikom jednakim 2. licu jednine, potvrđuje se primjer izricanja imperativa 3. lica množine oblikom jednakim 2. licu množine, npr. *Primuknite svi naučitelji, primuknite svaka stvoren'ja prid licem tvojim*$_4$; *ugodne ti budite pritači*$_7$.

Futur I. složen je od enklitičnih ili punih[35] oblika prezenta glagola *hotiti* i infinitiva glagola koje se spreže. Tvorba od punih oblika daleko je rjeđa, gotovo iznimna, a ima stilističku vrijednost jer pojačava značenje koje se izriče futurom I., npr. … *i očišćeni od putena pohoti(n)'ja hoćemo uzdaržati pamet mirnu*$_{13}$. U službi futura I. pojavljuje se i sveza prezenta glagola *imati* i infinitiva, npr. *po kih jesmo naučeni kako imamo naslidovati život njegov*$_2$, *Svagdan imamo ponoviti odlučen'je naše*$_{24}$. Takav način tvorbe futura ima modalno značenje, tj. sadržava značenje radnje koja se mora učiniti. Prisutan je i u novije vrijeme u čakavskom narječju (Finka 1971: 61).[36]

Za futur II. spomenimo tvorbu prezentom *budem + infinitiv*[37] (primjerice: *Komu ja budem govoriti, harlo će biti razuman*$_{151}$), koju ima i *Judita*, a takav je futur II. općenito bio u uporabi u starijim razdobljima, posebice u dubrovačkih pisaca (Držić).

U starim čakavskim tekstovima u kondicionalu I. mogao je biti infinitiv uz aorist. Takva je tvorba kadšto potvrđena i u *Naslidovan'ju*, npr. *Radi bismo imiti pokoj oda svake nevolje*$_{35}$.

Aktivni particip prezenta u *Naslidovan'ju* ima staru pridjevnu (npr. *blago biguće*$_{2a}$, *od hoteća ispravljen'ja*$_{44,\ 244}$) i priložnu funkciju (npr. *gledajući*$_{161}$,

[35] Treba razlikovati takav način tvorbe futura od prezenta glagola hotiti kao glagola nepotpuna značenja s dopunom u infinitivu, što je češće, odnosno potvrđuje se većim brojem primjera nego u futurskome značenju.

[36] O tvorbi futura I. svezom prezenta glagola *iměti* i infinitiva kao čestim načinom tvorbe futura I. u crkvenoslavenskom jeziku v. Horvat 1997: 63–66.

[37] Uporaba glagolskoga pridjeva radnog u tvorbi futura II. vrlo je rijetka.

govoreći$_{34,\ 201}$). Stari priložni oblik na *-e*/*-aje* (< *-ę*/*-ajęˊ*) potvrđen je jednim primjerom: *privartaje*$_{198}$. *Judita* ima takve oblike u stihu.

Na sintaktičkoj razini posebice je zamjetna uporaba prijedložno-padežne sveze *od* + *genitiv* za izricanje posvojnosti i drugih značenja,[38] osobito česta na mjestu *o* + lokativ u naslovima djela (usp. *De imitatione Christi – Od naslidovan'ja Isukarstova*) i poglavlja (npr. *Od nauka istine*$_4$) u kojima je, zapravo, elidiran predikat tipa *govori se* ili rečenica *poglavlje koje govori*, odnosno odglagolna imenica *govor*. To je sintaktička prevedenica prema talijanskomu jeziku (*di* + imenica, zamjenica), odnosno prema latinskomu jeziku (*de* + ablativ), koja se pojavila u tekstovima prevedenima s talijanskoga i latinskoga jezika, a zatim se ustalila kao literarna odlika i u izvornim djelima sve do 19. stoljeća;[39] prisutna je i u govorima.

Funkciju posvojne zamjenice *njegov* do 13. stoljeća imao je genitiv lične zamjenice *on* te su otad oblici *njega* i novi *njegov* punopravno supostojali sve do polovice 18. stoljeća. Posvojna zamjenica *njezin* u hrvatskom se jeziku potvrđuje od prve polovice 18. stoljeća, dok se najranije pojave zamjenice *njihov* povezuju s drugom polovicom 15. stoljeća (v. Hudeček 2006: 95). Stoga su u funkciji izražavanja posvojnosti bili oblici ličnih zamjenica *ona* i *oni*: genitiv jednine ženskoga roda *nje* (za *njezin*) i genitiv množine muškoga roda *njih* (za *njihov*),[40] što je posljedica utjecaja latinskoga i crkvenoslavenskoga književnog jezika.[41] U Marulićevu *Naslidovan'ju* funkciju posvojnih zamjenica *njezin* i *njihov* također imaju oblici ličnih zamjenica – *nje* (za *njezin*) i *njih* (za *njihov*), npr. *Često nje spohajan'je jest s človikom iznutarnjim*$_{49}$, *da iznutarnje nje vidin'je*$_{86}$, *pri veličini nje*$_{119}$, *ako ga priložimo životu njih*$_{22}$, *u početak njih sveta obraćen'ja*$_{24}$, *prija se u milosti Božjoj uzdarži nego u njih razum*$_{25}$, *Sve hlepin'je njih biše u blaženstvo*$_{34}$, *i njih dila nasliduj*$_{39}$ i dr.

Općenito uzevši, sintaktička svojstva Marulićeva jezika sadržavaju svojstva čakavskoga narječja, hrvatske crkvenoslavenske baštine, elemente latinske

38 V. Horvat 2016: 398–401.

39 O tome je pisala Lana Hudeček (npr. 2003., 2006.), koja zaključuje da je „ta sintaktička prevedenica potvrđena u svim hrvatskim književnim jezicima u čitavome predstandardnom razdoblju i u razdoblju početaka standardizacije hrvatskoga jezika" (Hudeček 2003: 125).

40 Prije ustaljivanja uporabe posvojnih zamjenica *njegov*, *njezin* i *njihov* za izricanje pripadanja 3. licu upotrebljavao se, osim genitiva, i dativ ličnih zamjenica za 3. lice, ali rjeđe (Hudeček 2006: 94). O uporabi genitiva i dativa ličnih zamjenica za izricanje pripadanja 3. licu više Hudeček 2006.

41 O tome je pisala Lana Hudeček 2003. i 2006.

sintakse proizišle iz izravnoga prevođenja te sintaktičke prevedenice prisutne u djelima starih čakavskih i dubrovačkih pisaca.

Svakako su važan prinos Marulićeve novotvorenice, kojima je naslijeđene tvorbene modele dopunjivao novim sastavnicama, popunjavao praznine u leksičkom fondu ili leksički fond bogatio novim riječima. Pridjev *rabotežan*$_{139}$ (‘marljiv, radišan’), nastao složeno-sufiksalnom tvorbom, možemo smatrati Marulićevom tvorenicom jer u literaturi nalazimo podatak da je zabilježen od 17. stoljeća (Skok 1973: 92, AR XII: 843–844). Pridjev *dugo[d]ušan*$_{88}$ prevedenica je prema latinskom složenom pridjevu *longanimus*. Iako je riječ o prevedenici načinjenoj prema latinskoj riječi, Maruliću je ona mogla biti poznata iz glagoljaške baštine (*dlъgodušьnъ*).[42] Na isti mu je način mogla biti poznata imenica *velegovoren'je*$_{230}$, prevedenica prema latinskoj složenici *multiloquium*. Horvat i Perić Gavrančić (2010: 228–229) smatraju da je riječ o prevedenici nastaloj u glagoljaškoj književnosti (*veleglagolanije*, odnosno *velerêčie*),[43] koju je Marulić leksički, semantički i izrazno prilagodio hrvatskomu jeziku pa prema stsl. *veleglagolanije* ima *velegovoren'je*. Tako tumače i prevedenicu *prezpečalan*$_{93}$, prijevod latinskoga pridjeva *securus*. Riječ nije potvrđena u Akademijinu rječniku, a Miklosich, primjerice, ima *bespečalьnъ*.[44]

Na razumijevanje Marulićeva teksta, kao i starih tekstova uopće, ne utječu samo tzv. neobične riječi nego i one riječi koje se čitateljima čine poznatima i svakidašnjima jer prepoznaju njihov oblik, ali njihovo značenje može biti drukčije od suvremenoga. Tako se, primjerice, sintagma *Stari zakon* (*I vele veće svital i utišen ner prija u Stari zakon, kada vrata nebeska stahu zatvorena, tada i veće tmast put biše viditi pokol toliko jih malo biše ki se hajahu iskati kraljestvo nebesko*$_{110}$; lat. *... in Lege veteri...*$_{41}$[45]) odnosi na *Stari zavjet*, dio *Biblije*, a bila je obična u starijoj hrvatskoj književnosti (npr. Kačić, Kanavelić, Kanižlić, Relković, bosanski franjevci, Della Bella…). Značenje sintagme *poglavitim zakonom* (*Svaka poni poglavitim zakonom k meni obraćaj jer ja jesam ki sam svaka dao*$_{95}$) izvodi se iz latinskoga primjera (*O(mn)ia (er)go ad me*

[42] V. Miklosich 1862–1865: 162.

[43] V. *veleglagolanije* lat. *magniloquentia* u Miklosich 1862–1865: 58. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* (2000: 289) ima *velerêčie* ‘hvalisanje, hvalisavi govor’.

[44] Usp. Horvat i Perić Gavrančić 2010: 229.

[45] https://digital.library.villanova.edu/Item/vudl:233438#?xywh=717%2C1104%2C2271%2C997&cv=48

p(ri)ncipaliter referas, q(uia) ego su(m), q(ui) o(mn)ia dedi$_{36}$)[46] te znači 'u prvom redu', lat. *principaliter.* To je hiperuporaba riječi *zakon*.[47]

Izdvojit ćemo i rečenicu *Kako poni život ki plodi tolike smarti i umore jest ljubljen i mnozih slači?*$_{114}$, konkretno sintagmu *smarti i umore*. Marulić je latinsku sintagmu *mors et pestis* (usp. … *mortes et pestes*…, *De imitatione Christi* 1488: 43) preveo riječima *smart i umor*, koje funkcioniraju kao kontaktni sinonimi. Imenica *umor* (< *umoriti*), jednom upotrijebljena u *Naslidovan'ju*, može značiti 'smrtni čas, samrt, smrt',[48] kao i latinska riječ *pestis*, čije je osnovno značenje 'kuga, smrtonosna bolest'.[49] Narodni izričaj *Kuga te umorila* također dovodi u vezu riječ *kuga* sa značenjem 'smrt, umiranje, umor' jer je *kuga* bila bolest od koje se umiralo. Navedeni primjer pokazuje da je Marulić poznavao semantičke nijanse ne samo hrvatskih nego i latinskih riječi, što mu je omogućilo njegovo svestrano humanističko obrazovanje.

3. Zaključak

Marulićevo *Naslidovan'je* vrijedan je hrvatski književni, kulturni i jezični spomenik. Riječ je o prijevodnome djelu koje vjerno slijedi latinski predložak *De imitatione Christi*. Iako hrvatska književnost u vrijeme nastanka *Naslidovan'ja* poznaje prijevode srednjovjekovnih proznih latinskih i talijanskih djela, djelo zbog svojih brojnih stilskih vrednota s pravom nosi naziv *plavce nove* hrvatske proze s kraja 15. st. Osim na stilsko-jezičnom planu, u *Naslidovan'ju* do izražaja dolazi Marulićevo nastojanje da se sačuva razumljivost možda najvažnijega djela nove pobožnosti, duhovnosti koja je snažno utjecala na znatan dio opusa Oca Hrvatske Književnosti, no da se pri tome Kempenčev tekst ipak suviše ne pojednostavni. Marulić je osobito bio uspješan u očuvanju srokovnih vrijednosti tijekom prevođenja gnomičnih iskaza iznesenih u prvim dvjema knjigama. Jezik djela čakavska je stilizacija književnoga jezika oko 1500. godine, čija određena svojstva pokazuju uklopljenost u onodobna jezična kretanja, dok se neke jezične činjenice potvrđuju kao literarna odlika starije hrvatske književnosti. To je

[46] https://digital.library.villanova.edu/Item/vudl:233438#?xywh=167%2C1612%2C4530%2C1988&cv=43
[47] Više Horvat 2005: 276–283.
[48] Značenje se zadržalo do naših dana (biti na umoru), posebice u književnoumjetničkom stilu.
[49] Usp. Georges 1869: 858, scan 439. (pestis = Tod, potvrđeno primjerima iz Cicerona i Vergilija).

književni jezik koji vuče korijenje iz hrvatske književnojezične tradicije i koji krasi autorov izniman jezični osjećaj. *Naslidovan'je* zauzima važno mjesto kao prvi hrvatski prijevod *Imitacije*, poslije *Biblije* jednoga od najprevođenijega djela, koje će i u sljedećim stoljećima hrvatske književnosti doživjeti brojne prijevode i izdanja.

Izvori i literatura

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880. – 1976. JAZU. Zagreb.

Barbarić, Vuk-Tadija; Horvat, Marijana. 2022. Preko grafije do jezika – prema analizi izdanjā Marulićeve *Judite*. *Marko Marulić, Judita (1501. – 1521. – 2021.). Zbornik radova u povodu 500. obljetnice od prvotiska* Judite. Agencija za odgoj i obrazovanje. Zagreb. 59–73.

Damjanović, Stjepan. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Znanstvena biblioteka HFD 15. Zagreb.

Finka, Božidar. 1971. Čakavsko narječje. *Čakavska rič* 1. 11–71.

Georges, Karl Ernst. 1869. *Ausführliches lateinisch-deutsches und deutsch-lateinisches Handwörterbuch*. 2. K – Z. Leipzig. https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10625427?page=439 (pristupljeno 2. listopada 2024.).

Hamm, Josip. 1962. Marulić i *Judita*. *Slovo* 11–12. 148–166.

Hamm, Josip. 1972. Hrvatska proza Marulićeva vremena. *Čakavska rič* II (1). 23–33.

Hercigonja, Eduard. 1975. *Hrvatska književnost srednjega vijeka. Povijest hrvatske književnosti, knj. 2*. Zagreb. Liber.

Hoogvliet, Margriet. 2015. Middle Dutch Religious Reading Cultures in Late Medieval France. *Queeste* 22/1. 29–46.

Horvat, Marijana. 1997. Futur prvi kao složeni glagolski oblik u *Zografskom evanđelju*. *Filologija* 29. 61–76.

Horvat, Marijana. 2005. *Jezik Marulićeva djela Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja taśćin segasvitnjih*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. Rukopis.

Horvat, Marijana; Perić Gavrančić, Sanja. 2010. Zapažanja o leksiku Marulićeva *Naslidovan'ja* – od latinskoga izvornika do hrvatskoga prijevoda prijevoda. *Colloquia Maruliana* XIX. 223–235.

Horvat, Marijana. 2016. Imenske skupine u čakavskim i štokavskim tekstovima 15. – 18. stoljeća. *Jezikoslovlje* 17/1–2. 397–412.

Horvat, Marijana; Štebih Golub, Barbara. 2016. Aktivni particip prezenta u hrvatskim tekstovima 17. –19. stoljeća. *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*. Ur. Kuštović, Tanja; Žagar, Mateo. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. 181–199.

Horvat, Marijana. 2024. *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih Marka Marulića*. Niz *De imitatione Christi* na trima stilizacijama hrvatskoga književnog jezika. Knjiga I. Institut za hrvatski jezik. Zagreb.

Horvat, Marijana. 2024a. Marulićev *jazik harvacki*. *Hrvatski jezik* 11/4. 1–7.

Hraste, Mate. 1950. Crtice o Marulićevoj čakavštini. *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950.* Ur. Badalić, Josip; Majnarić, Nikola. JAZU. Zagreb. 243–277.

Hudeček, Lana. 2003. *Izražavanje kategorije posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. Rukopis.

Hudeček, Lana. 2006. *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

Huizinga, J. 1991. *Jesen srednjeg vijeka*, prev. D. Perković. Naprijed. Zagreb.

Incipit liber primus Johannis Gerson cancellarii Parisiensis. De imitatione Christi. 1488. Augustae [Augsburg]. https://digital.library.villanova.edu/Record/vudl:233438 (pristupljeno listopad 2024. – siječanj 2025.).

Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1869. *Pjesme Marka Marulića*. Stari pisci hrvatski. Knjiga 1. Skupio: Ivan Kukuljević Sakcinski. JAZU. Zagreb.

Lukežić, Iva. 1996. *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*. Izdavački centar Rijeka. Rijeka.

Marulić, Marko. 1989a. *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih*. Sabrana djela Marka Marulića. Knj. 9. Priredio Milan Moguš. Književni krug. Split.

Marulić, Marko. 1989b. *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih*. Priredili Zvonimir Kulundžić i Julije Derossi. Nadbiskupija zadarska – Sveta baština. Zadar – Duvno.

Miklosich, Franz. 1862. – 1865. *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*. Guilelmus Braumueller. Vindobonae.

Mladenović, Aleksandar. 1957. Fonetske i morfološke osobine Marulićeva jezika. *Godišnjak Filozofskoga fakulteta* knj. II. 89–144.

Mladenović, Aleksandar. 1960. O jeziku Marulićevih poslanica. *Godišnjak Filozofskoga fakulteta* knj. V. 129–142.

Moguš, Milan. 1973. Fonološki kriteriji za određivanje čakavskog narječja. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 13. 23–36.

Moguš, Milan. 1977. *Čakavsko narječje*. Školska knjiga. Zagreb.

Morović, Hrvoje. 1971.; 1972. Marulićev prijevod glasovitoga srednjovjekovnog djela *De imitatione Christi*. *Čakavska rič* 2/1971: 79–115 i 1/1972: 155–198.

Nazor, Anica. 2019. *Korizmenjak (Senj, 1508)*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – Grad Senj. Zagreb – Senj.

Parlov, Mladen. 2003. *Speculum virtutis. Marko Marulić i njegova teološko-duhovna misao*. Književni krug Split - Marulianum. Split.

Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. 2000.; 2008. Staroslavenski institut. Zagreb.

Skok, Petar. 1971. – 1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. I–IV. JAZU. Zagreb.

Šanjek, Franjo. 1989. Marko Marulić i duhovna gibanja u doba Restauracije (16/17. stoljeće). *Dani Hvarskoga kazališta* 15 (1). 63–73.

Šrepel, Milivoj. 1901. O Maruliću. *Rad JAZU*, 1/145. 154–220.

Tomasović, Mirko. 1975. Marulićev prijevod knjige Tome Kempenskoga »De Imitatione Christi«. *Čakavska rič* V (2). 5–20.

Tomasović, Mirko. 1999. *Marko Marulić Marul*. Erasmus – Književni krug Split i Zavod za znanost o književnosti. Zagreb – Split.

Vaillant, André. 1928.; 1931. *La langue de Dominko Zlatarić*. Phonétique I. XX + 366. Morphologie II. 3–392. Paris.

van Dijk, Mathilde. 2010. Persevere! . . . God will help you!"1 Thomas à Kempis's Sermons for the Novices and his Perspective on Pastoral Care. *A Companion to Pastoral Care in the Late Middle Ages (1200–1500)*. Ur. Stansbury, Ronald. Brill. Leiden. 363–388.

von Habsburg, Max. 2002. *The Devotional Life: Catolic and Protestant Transalations of Thomas à Kempis', Imitatio Christi, c. 1420-c.1620*. Doktorska disertacija. University of St. Andrews. St. Andrews.

Zima, Luka. 1887. *Njekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*. JAZU. Zagreb.

Literary-Linguistic View of Marulić's *Naslidovan'je*

Abstract

Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih by Marko Marulić is the oldest known Croatian translation of the famous medieval work *De Imitatione Christi*, which is now most often attributed to Thomas Hämmerken, born in the German town of Kempen (hence the names Thomas Kempis or Thomas Kempensky). The work quickly became popular after its release and remains so to this day, earning the title of "the fifth gospel." Marko Marulić translated it from Latin into Croatian one year before he wrote his *Judita*, the epic that would establish him as *the father of Croatian literature*. It represents a Chakavian stylization of literary language at the very end of the 15th century. *Naslidovan'je* was first published in full only in 1989, in two separate editions: one prepared by Milan Moguš and another by Zvonimir Kulundžić and Julije Derossi.

This study briefly analyzes the Latin original and the issues related to its authorship, providing an overview of Croatian translations with a special focus on the significance of Marulić's translation, its place in Croatian cultural history, and its fate (*London manuscript*, *Zadar manuscript*, disappearance). It also examines the content of *Naslidovan'je* within the context of literature written in spirit of devotio moderna. Thus, the text of *Naslidovan'je* is approached from various perspectives (textological, literary-historical, and linguistic-historical), offering a comprehensive philological analysis.

Ključne riječi: *De imitatione Christi*, Marko Marulić, *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih*, povijest hrvatskoga jezika
Keywords: *De imitatione Christi*, Marko Marulić, *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih*, Croatian language history